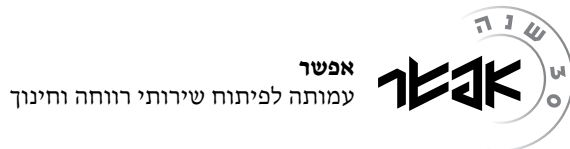

מבגש

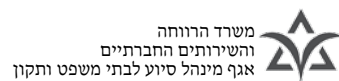
לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך כ"ד • גיליון 44
טבת תשע"ז – דצמבר 2016

יוצא לאור על ידי:

בשיתוף עם:

סקירות ספרים

The caring motivation: An integrated theory

By: Ofra Mayselless

Oxford: Oxford University Press, 2016 (422 pages)

חנוך פלום

ספרה של פרופ' עפרה מייזלס, *The caring motivation: An integrated theory*, אשר יצא לאור בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד, הוא ציון דרך חשוב. הספר מבוסס על חקר ספרות מקיף בתחום בעל שוליים רחבים. למרות היקפו וריבוי תת-הנושאים הנכללים בו, הדיון בו מעמיק, והסקירה בדרך כלל רצופה וזורמת. לספר קו ברור, המוביל לשילוב ולהמשגה, ותרומת עבודתה של פרופ' מייזלס לספרות המקצועית הבין-לאומית בתחום הפסיכולוגיה של הדאגה (care) היא רבה.

למונח "care" באנגלית משמעויות ושימושים שונים, והתרגום המקובל לעברית – דאגה – אינו משקף בשלמות את מרחב המשמעויות הזה. לעתים המונח מתורגם לאכפתיות, לתשומת לב, ולעתים הוא מופיע במשמעות של טיפול, ובהקשר מקצועי הוא מתורגם ל"מקצועות טיפוליים". בהקשרים בין-אישיים מסוימים המשמעות היא לחבב או לאהוב. כאן אשתמש בתרגומים "דאגה" (עבור care) ו"דאגנות" (עבור caring).

נקודת המוצא לדיון בספר זה היא הדאגנות כגורם מניע בסיסי, רב-פנים ומקיף בהתנהגות ובחוויה האנושית. לספר ארבעה חלקים עיקריים, ובכל אחד מהם הקדמה ומספר פרקים. הפרקים מאורגנים על פי תת-נושאים, וכל פרק מסתיים בסיכום קצר. אתחיל את הסקירה מסימון נקודת המטרה של הספר, המובהרת במלואה בחלקו הרביעי. כאן מתכנס הדיון למודל המושגי של דאגנות כמערכת מוטיבציונית מולדת, גמישה ובעלת מופעים שונים. שלושת החלקים המובילים למודל מאירים היבטים המהווים את התשתית ואת החומרים שמהם נבנה המודל המושגי. בפרקי חלקו הראשון של הספר, נפרשת בפני הקורא יריעה רחבה, המורכבת מנקודות מבט מושגיות ותאורטיות שונות, שבהן נעשה שימוש במידה משתנה בהמשך. בחלקו השני של הספר מוצג המחקר האמפירי, אשר נסקר, בהתאם לקשרים בין-אישיים וחברתיים בעלי אפיונים שונים, מהקשר של הורה-ילד, דרך קשרי זוגיות רומנטית וקשרים עם חברים ועם זרים, וכלה בתמיכה ובטיפול באלה המאוגדרים נפשית ופיזית. בחלק זה נסקרות אף מסורות מחקריות המתכתבות מושגית עם מוטיבציית הדאגה והסיוע לאחר, כמו: אלטרואיזם, התנדבות וחונכות, כולל פרק המתמקד באובייקטים שאינם אנושיים (כמו בעלי חיים וצמחים). בהמשך חלק זה מוסב הדיון להקשרים של חינוך, עבודה ומנהיגות ולמשמעות מושג הדאגה בתפקידים חברתיים שונים הנוגעים להקשרים אלה.

חלקו השלישי של הספר מכיל שלושה פרקים, שבהם נדונים הממד ההתפתחותי של מוטיבציית הדאגה, הממד של הבדלים בין-אישיים וזה של הבדלים מגדריים בתחום הדאגה. בעוד שלושת חלקי הספר הראשונים פרושים על פני "מרחב הדאגה" בכללותו, מהשורשים המושגיים, דרך פרטי הדאגה במשמעויותיהן השונות וכלה בסקירת אופנויות הדאגה בתחומים וממדים שונים, בחלק הרביעי, המוביל לסיכום הספר, נשזרים החוטים אשר נפרטו קודם לכן לכדי התייחסות מושגית כוללת, רחבה ואוניברסלית. תהליך הטוויה הוא מעשה אומן. לאורך הדרך מתברר לקורא איך נקודות מבט מושגיות שהוצגו כתשתית משתלבות בדיון, מאירות ממצאי מחקרים ומסבירות את הדאגה ומשמעותה בתחומים שונים, ובחלק המסכם מתגלה התמונה המלאה, בהמשגה של דאגנות כמערכת אינטגרטיבית. המופעים הרבים של דאגה והקשריהם השונים, אשר נחקרו מנקודות מבט וגישות שונות, נובעים, לטענת פרופ' מייזלס, מאותה מערכת מוטיבצייונית בסיסית, שהיא מולדת ומורכבת. למערכת מוטיבצייונית זו חשיבות הישרדותית, והיא מהווה אבן יסוד ביצירת משמעות בחיי האדם ובחויית ההגשמה העצמית.

במערכת מורכבת זו קיימות שכבות של התאמות בעלות משמעות אבולוציונית, אשר מוסיפות לתחכומה ולגמישותה של המערכת; זו כוללת התייחסות למטרות רבות יותר ויותר, כמו גם סגנונות דאגה ודרכים להשגת המטרות. לטענת פרופ' מייזלס, לכל המטרות משותף מנגנון ביולוגי דומה למדי. עם זאת, יש לזכור כי התנהגות נצפית מסוימת יכולה להתפרש ככזו שמונעת על ידי מערכת הדאגה, כאשר בפועל מדובר בשילוב עם מערכות מוטיבצייוניות שונות (דוגמאות לכך בעמוד 295, למשל). כאן עלי להעיר כי ניתן לדעת אילו סוגי הנעה מעורבים, רק אם נברר ישירות את חויית ההנעה של הפרט על מורכבותה הסובייקטיבית.

המערכת המוטיבצייונית של דאגה מודגשת כמערכת אוניברסלית, תוך ציון קיומה של שונות על בסיס תרבותי בביטוייה. נטענת טענה עקרונית שקיימת הבחנה בין תרבויות באשר להשפעה של ציפיות נורמטיביות על סוג הדאגה ועל אופי העזרה אשר תופנה, למשל בהתאם למידת הקרבה (יש להדגיש כי הדיון בסוגיה של הבדלים בין תרבויות מוצג כאמור באופן עקרוני כללי, מבלי לבחון סוגיה זו מעבר לכך ומבלי להדגימה בתרבויות ספציפיות השונות מהתרבות המערבית).

המערכת פועלת בשילוב של תהליכים מולדים (כגון אמפתיה) ותהליכים נרכשים (כמו המרכיב המוסרי), כמו גם מנגנונים המפעילים או משמרים את הדאגנות כחלק מהמערכת המוטיבצייונית. בתיאור מנגנונים אלה נעזרה פרופ' מייזלס בהבחנה אשר שורשיה בפילוסופיה היוונית (ומפורטת אצל Waterman, 1993). הבחנה זו מצביעה על מעורבותו של העונג כמניע (מניע הדוניסטי), בצד מעורבותה של תחושת היודמוניה (eudemonia), שעיקרה תרומה לאושר, הנובעת למשל מחויית משמעות לחיים או הגשמה עצמית. שני סוגים אלה של מטרות שאליהן נלווים לעתים קרובות (אם כי לא תמיד) רגשות חיוביים, רווחה או מיטביות נפשית, אינם מוציאים זה את זה, אך הם מובחנים במהותם ומתקשרים עם חויות שונות. בעוד המנגנון ההדוניסטי מוביל לנינוחות, לשביעות רצון, להתלהבות ולהסרה או הסבה של תשומת הלב מבעיות אישיות, הרי שהיודמוניה נקשרת עם חויה של להיות מאתגר ובעל מסוגלות, עם

השקעת מאמץ תוך ריכוז גבוה לאור מטרה ברורה. הדגש כאן הוא על השאיפה להשגת תכלית מוגדרת ולמשמעות בחיים, שאיפה הנובעת מהעצמי האמתי.

מסקירת המחקרים בתרבויות וקבוצות גיל שונות עולה כי לתחום העבודה יש אזכור שכיח כזירה שבה היודמוניה באה לידי ביטוי רב, אך לא עקיב. לעומת זאת, אותרו שלושה תחומים, שבהם מבוטאת דאגה לתכלית מוגדרת ולמשמעות החיים, החוזרים על עצמם בכל המחקרים ובתרבויות שונות: בתחום הראשון הדאגה קשורה בתחושה של מטרה ומשמעות, וכרוכה בקשר, אמון, אלטרואיזם ועזרה לאחרים מוכרים שעמם קיימים יחסים קרובים; התחום השני מתמקד בדאגה בהקשר של המעגל החברתי הרחב יותר של הקהילה והדורות הבאים, ומתבטא במתן "שירות" אשר במהותו הוא מעבר לאינטרס האישי; התחום השלישי הוא התחום התאולוגי. כאן הדאגה מקבלת את חשיבותה דרך ערכים בהקשר הדתי או הרוחני, או הקשר עם האלוהי. כהכללה, העיגון של דאגנות במה שמעבר לעצמי מאפשר את יצירת המשמעות העמוקה אשר עשויה להוביל להגשמת העצמי האמתי.

חלקו הראשון של הספר נפתח בהתייחסות לבסיס התאולוגי של דאגנות, אשר שורשיה בדתות שונות, שלהן השפעה לאורך ההיסטוריה האנושית. אופיו המעגלי של הספר מחזיר את הקורא לנקודת המבט הנוטעת את הקו הטרנספרסונלי של המוטיבציה לדאגנות במעמקי הרוחניות והאמונה הדתית – הדאגנות כבעלת מקור אלוהי, והאלוהי כמשקף דאגה כאולטימטיבית. יש לציין כי המחברת קשרה את הנעת הדאגה לטבע האנושי ולמקורותיו הרוחניים, תוך ייחוס הדברים לאמונה האישית שלה. היא לקחה אחריות אישית לטיעון זה, החורג מהניסיון הנעשה לאורך הספר לבסס את טיעוניה המובילים עד נקודה זו מושגית ואמפירית, תוך שילוב תחומים ונקודות מבט. כאן העמקת המשמעות לליבה הרוחנית האמתית גם מרחיבה ומחברת את העצמי ליקום בכללותו, חיבור אשר נובע מאחריות לקיים כביטוי של דאגנות והדאגנות כמקשרת מהעצמי עד הטרנסצנדנטלי.

את ההקשר הכללי של הספר, על התובנות והמסקנות המופיעות בו, יש לבחון לאור אתוס האינדיווידואליזם, אשר הואץ והועצם בחברה המערבית בעשרות השנים האחרונות, כחלק מתהליך של דעיכת מסורות ומוסדות חברתיים (Beck, 1992). אחד התוצרים של השינויים החברתיים האלה הוא הגברת הקול הנשי. בהקבלה להתעצמות אתוס האינדיווידואליזם, נוסחו נקודות מבט מושגיות פמיניסטיות המדגישות אתיקה של דאגה ואת הצורך והערך של קשר ויחסים בין-אישיים (הפרק השביעי בחלק הראשון של הספר). הביטויים לחוויית הצורך בקשר והלגיטימציה לכך, כמו גם הדיון הפסיכולוגי במשמעותם של קשרים בין-אישיים על איכויות ההתייחסות (relational qualities) המובחנות בהם, מקבלים להערכת חשיבות דיאלקטית ומשלימה.

ספרה של פרופ' מייזלס, המתמקד בדאגה ומקורות הנעתה, הוא חלק מהשיח המתפתח ותורם לו. עם זאת, המופעים השונים של דאגה הנובעים מהמערכת המוטיבציונית אשר נדונה בספר, אינם ממצים או מקיפים את חוויות הקשר האנושי בכללותן. ישנם קשרים רבים נוספים אשר משמעותם שונה ואינם מיוצגים במערכת זו. בהקשר זה הזכירה פרופ' מייזלס הבחנה חשובה: מאפיין מרכזי של הדאגה, על מופעיה השונים, הוא שההתייחסות בה (במהותה) היא מנקודת המבט של האדם

הפועל אל המקבל, בעוד קשרים אחרים מתוארים בדרך כלל מנקודת המבט של המקבל (גם כאשר במהותם הם במרחב שבין השניים). השילוב של מערכות הקשר ומאפייניהן, על ההבדלים ביניהם (קצרה היריעה, ולא ניתן לפרטם ולדון בהם כאן. ראו למשל Josselson, 1992), הוא תוצר של הטבע והצורך האנושי מחד גיסא, אך זוכה לביטוי אישי בהתפתחות הפרט ובזהותו מאידך גיסא.

אריקסון, אשר הדגיש בהמשגה הפסיכו-חברתית שלו את התפתחות הזהות כפעולה הדדית (interplay) בין הפרט לחברה, ראה בדאגה לדורות הבאים את הסגולה המשתקפת בפורייות (generativity), המאפיינת את האדם הבוגר אשר התפתחותו תקינה וחיובית. הנתינה על בסיס הפורייות יכולה לקבל ביטויים אישיים שונים מהורות ועד עבודה או עשייה אשר יש בה מעורבות ותרומה חברתית. לעומת זה, כאשר האדם הבוגר אינו מסוגל כלל להיות מונע על ידי דאגה במשמעות הורית, בין-אישית או חברתית רחבה, הפרט חווה תחושת קיפאון (stagnation), תחושה המלווה ב"שעמום ועוני בין-אישי" (Erikson, 1968, p. 138). למעשה אריקסון ראה את הדאגה כשקולה לזהות התקינה. יצוין עוד (והדברים משתקפים במפורש גם בדיון בספר שלפנינו) כי לפורייות, להנעת דאגה ולזולת ולעשייה חברתית יכולים להיות ביטויים כבר בשלבים הקודמים לבגרות, ובוודאי בהתבגרות ובבגרות הצעירה.

נראה כי בעידן האינדיווידואליזם, הגלובליזציה על מרכיביה השונים, השינויים המהירים ואי-הוודאות הנלווית אליהם, הקיטוב החברתי הגובר, הדומיננטיות של תפיסות נאו-ליברליות והנטייה של מנהיגות בארגונים ומדינות להתרחק מחמלה ויצירת רווחה, הצורך בעידוד וחיזוק הדאגה – ה-care – במעגלים שונים הולך ומתעצם. על התיקון, העצמת המוטיבציה והפרקטיקה בתחום זה להשתקף ביתר שאת בחינוך, בארגוני עבודה ובארגונים והתארגנויות אזרחיים. ספרה של פרופ' מייזלס, על התובנות הרבות וההמשגות השונות המופיעות בו, יכול לתרום לחשיבה, לדיון מושכל ולפיתוח דינמיקה של דאגנות. המודל המושגי שאליו חתרה המחברת הוא רב-שכבתי כשלעצמו. הקורא יכול לקבלו כמכלול או לקבל רק את חלקו, הוא יכול להעלות שאלות ולהתווכח אתו, אך מודל זה מציע את הדיון בתחום צעד חשוב קדימה. הספר הוא מאגר מידע על דאגנות, מידע אשר ארגונו, הדיון בו ועיבודו המושגי יכולים לשרת חוקרים בפסיכולוגיה, עבודה סוציאלית, חינוך ומדעי החברה בכלל, כמו גם את אלה המעוניינים לתרגמו לשפת המעשה. הספר והמודל האינטגרטיבי המפותח בו מעניקים נקודת מבט מעודדת ואופטימית.

מקורות

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.

Josselson, R. (1992). *The space between us: Exploring dimensions of human relationships*. San Francisco: Jossey-Bass.

Waterman, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 678–691.